

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl : 1970

Cilt : XVIII

Yayın Komisyonu:

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY (*Dekan*)
Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN
Prof. Dr. İ. A. ÇUBUKÇU
Doç. Dr. İ. CERRAHOĞLU
Doç. Dr. M. HATİBOĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ATAY

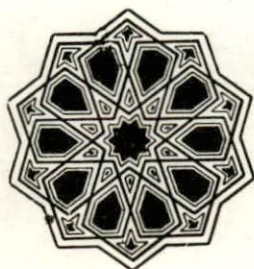
Yıl : 1970

Cilt : XVIII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

YIL : XVII

YIL : 1970

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA 1972

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'an ve Hadis'te Aile Planlaması</i>	1
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Sufyân b.Sa'id es-Sevri ve Tefsiri</i>	23
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Ebi Hâtim ve Tefsiri</i>	35
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Bergson'da Şuur Halleri ve Zaman</i>	47
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbahîlik ve Batnîlik</i>	67
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Allah'ın Halifesi : İnsan</i>	71
J. SCHACHT, "Peygamberin Sünneti" Tabiri Hakkında (çev. Mehmet S. HATİBOĞLU)	81
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Üç Müfessir Bir Tefsir</i>	85
Dr. Abdülkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Maslahat ve Mefsedet Anlayışı</i>	105
Osman KESKİOĞLU, <i>Muhammed Abduh</i>	109
M. Turhan ÖZDEMİR, <i>Goethe'nin Şiirinde Hz. Muhammed</i>	137
Prof. Dr. Fuad KÖPRÜLÜ, <i>İslâm Şüfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Te'siri</i> (çev. Yaşar ALTAN)	141
Dr. Halil CERR, <i>Farabî Füsüs'ül Hikem'in Yazarımıdır</i> (çev. Kifayet ÖZAYDIN)	153
William P. ALSTON, <i>Din</i> (çev. Günay TÜMER)	163
Muhammed KAFAFİ, Ph. D., <i>Abū Sa'id Muhammad B.Sa'id Al-Kalhâtî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu</i> (çev. Ethem Ruhi FIĞLALI)	177
Claude CAHEN, <i>Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri</i> (çev. İsmet KAYAOĞLU)	193
 <u>Kitap Tanıtma :</u>	
<i>Mukârenetu'l-Edyân</i> , (Günay TÜMER)	203
<i>Bibliyografya</i> , (Dr. Abdülkadir ŞENER)	223
<i>Tabiat'ud-Da'vet-il-Abbasiyye</i> , (Mustafa FAYDA)	227

İSLÂM ŞÜFÎ TARİKATLERİNE TÜRK-MOGOL ŞAMANLIĞININ TE'SİRİ *

Prof. Dr. FUAD KÖPRÜLÜ

Türkçeye Çeviren: YAŞAR ALTAN

İslâm Tasavvufunun gelişmesindeki Hindûluk, İraniîlik, Yeni-Platonculuk ve Hıristiyanlık gibi çeşitli yabancı te'sirler, birçok bilginlerce uzun uzun incelenmiş ve bu konuda birtakım nazariyeler ileri sürülmüş bulunmaktadır. Bu kısa muhtıradâ, sâdece bâzı müslüman sûfî tarikatlerine Türk-Mogol Şamanlığı'nın te'sirinden bahsedecek ve Sûfilik tarihinde, şimdiye kadar hemen hemen hiç göze çarpmamış bulunan bir noktaya dikkati çekeceğiz. Vaktiyle, WUNDT, büyük felsefî sezgisiyle, sûfî tarikatlerince icrâ edilen bâzı raksların, İslâm dünyasına muhtemelen kuzey Sibiryâ'daki Türk kabîleleri yoluyla girmiş bulunduğunu düşünmüştü². İlk Türk mutasavvıflarıyla ilgili eserimizde, Türk sûfî tarikatlerinin en eskisi olan YESEVİYYE Tarikatî'nde Şamanlık'ın göze çarpan bâzı izlerini gösterdik³. Şimdi, etnografik ve târihî birtakım malzemeye dayanarak, bu mes'eleyi biraz daha aydınlatmağı arzu ediyoruz. Şüphesiz ki, büyük sûfîlerin tasavvufî anlayışlarında, Şamanizm'e herhangi bir hisse vermek bahis mevzûu değildir; tasavvufî akîdeler tarihi bakımından bu hisse her ne kadar ehemmiyetsizse de, tasavvufun hâricî tarihi bakımından pek de ehemmiyetsiz sayılamaz; bunu, bilhassa Türkler arasında yayılan tarikatler mevzûunda, inandırıcı delillerle göstereceğiz.

* Rahmetli Profesör Fuad Köprülü'nün bu araştırmasının Fransızca aş (Prof. Dr. H. C. Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres Mystiques Musulmans*, İstanbul, 1929), İstanbul Darülfünûnu Türkiyat Enstitüsü'nün 1 numaralı muhtırası olarak yayımlanmıştır.

1 En iyi tenkidli bilgi için bk. Massignon, *Essai sur les origines du Lexique technique de la mystique musulmane*, Paris, 1922, p. 45-80; I. GOLDZİHER, *Le dogme et la loi de l'İslâm*, p. 111-155, Paris, 1920.

2 W. WUNDT, *Völkerpsychologie*, Leipzig, 1908, 3, 425; 6, 431.

3 *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 1919, s. 133, not 4.

Diğer taraftan, Tasavvuf'un İslâm âlemine te'siri, veyâ daha doğrusu İslâmiyet'in pek çok bölgelere sür'atle yayılışı ise, milletler-arası bir vasıf taşıdığı ve ancak bu tasavvufî tarikatler sayesinde tahakkuk edebildiği içindir ki⁴, incelemekte olduğumuz mes'ele, Türk dîni tarihi bakımından husûsî bir ehemmiyet kazanmaktadır.

I.

Türk şamanlığı'nın ilk izlerini⁵, en eski Türk sûfî tarikatı olan Yeseviyye⁶ üzerinde aramak pek tabiidir.

4 SNOUCK HURGRONJE, *Politique musulmane de la Hollande* (R. M. M. 1911, p. 70).

5 Dinî etnografyada oldukça uzun zamandanberi kullanılmış olan Şamanlık (*Chamanisme*) kelimesi, Yukarı-Asya aşiretleri arasında "büyücü" anlamına gelen şaman (*chaman*) kelimesinden türemiştir. Eski Türkler'de büyüçüyü ifade etmek için kullanılan kelime, KÂŞGARLI MAHMUD'un da zikretmiş olduğu gibi, sadece "KAM" dır (C. BROCKELMANN, *Mitteltürkischer Wortschatz*, 143). Her ne kadar Mogollar, "sâman" kelimesini kullandırlarsa da, bu anlamda "bögä" kelimesi daha çok kullanılmıştır; fakat, bilhassa Mançu ve Tonguzlar arasında: "sâman, saman, sama" kelimeleri kullanılır. "Şa-men" kelimesi Çince kullanılmıştır. Şaman kelimesini önceleri, Budist papas mânâsına gelen "samana", veyâ diğer bir şekle göre "sramana" kelimesinden türetmek cihetine gidilmiştir; fakat 1842'de W. Schott, 1846'da BANZAROW bu nazariyeyi reddettiler. M. Paul Pelliot, XII. yüzyılda Jöcens'lerin dilinde büyücü anlamını taşıyan "*chaman=chaman*" kelimesinin varlığını ortaya koymakla yetinerek, bu kelimenin etimolojik münâkaşasına girişmemiştir (*Journal Asiatique*, XIe série, 1913; Tome I, p. 466-469). E. BLOCHET'ye göre, Budizm, eski zamanlarda kuzey mintakalara kadar yayılmış olup, dolayısıyla de, şaman kelimesi budistlerden alınmış olmalıdır. Yeteri kadar müsbet delillere dayanmayan bu nazariye, bizce erken ve tesâdüfidir (E. BLOCHET, *la conquête des Etats nestoriens de l'Asie Centrale par les schiïtes*, 1926, p. 55). Haklı olarak B. LAUFER (*Origine of the word Shaman. Reprinted from the American Anthropologist* N. S. vol, 19, No. 3, july-september 1917), şamanizmin en eski zamanlara kadar çıktığını ve "şaman, saman, kam" kelimelerinin budistlerden alınmış olacağı iddiâsının tamâmiyle temelsiz olduğunu söyler (*T'oung pao*, vol, XVIII, 1917, p. 237). Prof. W. BANG, "sâman, saman" ve Türkçe "kam" kelimeleri arasındaki ilgilere dair J. NEMETH tarafından öne sürülen delilleri kabul etmemektedir. O, bu konuda MARQUART'ın görüşünü de delil olarak kabul etmiyor (*Hungarische jahrbücher*, 1925, Band. V, heft. 1, s. 55). G. NIO-RADZE, eserinde (*Der Schamanismus bei der siberischen Völkern*, Stuttgart, 1925, s. 1-2), bu kelimenin, Mogol ve Mançu menşe'li olduğunu anlatarak, onun, yabancı menşe'li olduğu nazariyesini reddetmektedir. Ayrıca bk., SILVAIN LEVI, le "Tokharien B", *langue de Koutcha*, *Journal Asiatique*, 1913, XIe série, tom. II, p. 370.

6 Bu tarikat hakkında daha çok bilgi edinmek için bk., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (1. Kısım). Bu kısmın notsuz tercemesi için bkz., TH. MENZEL, *Körösi Csoma-Archivum*, B. II, H. 4, s. 281-310. J. H. MORDTMANN tarafından yapılan Almanca küçük bir özet: *Oriental. literatur zeitung*, 1923, Nr. 3. CL. HUART tarafından yapılan Fransızca bir özet: *Journal des Savants*, N. 1-2, 1922, p. 5-18. L. BOUVAT'nın uzun bir özeti: *Revue du Monde Musulman*, 1921, vol. XLIII, p. 236-282.

Yesili, AHMED YESEVÎ isimli bir Türk tarafından XII. yüzyılda kurulmuş olan bu tarikat, Türk boyları arasında yüzyıllarca devam etmiş ve Seyhun'un kuzeyinde yaşayan bu boyların islâmlaşmasında mühim bir âmil olmuştur. Bu Türk boyları, kendi göçebelik hayatlarını devam ettirdikleri ve ibtidâî dinlerinin izlerini sakladıkları için, Yeseviyye tarikatı, bu eski geleneklerden pek tabii olarak müteessir olmuş, hattâ bunlardan birkısmını da kabûl etmek zorunda kalmıştır. Yesevî dervişleri arasında yaygın bir menkabeye göre AHMED YESEVÎ'nin "zikir" (ذکر) meclislerinde, erkeklerle birlikte örtüsüz kadınların bulunmaları, Mâverâün-Nehr ve Horasan sûfileri ve ilâhiyâtçıların şiddetli tenkidlerine yol açmıştı. Bu menkabeyi anlatan müteassıb sünnî nakşbendî dervişi, her ne kadar onu tamâmiyle biriftirâ olarak telakkî ediyorsa da, bu menkabenin şekli dahî bize, aksine, onun tarihî bir vâkıayı gösterdiğini anlatıyor. Gerçekten, hiç şüphe yok ki, eski Türk ailesinin mâderşâhî vasfı dolayısıyla, kadına hâlâ büyük bir önem veriliyor ve kadınlar İslâmî hükümlere rağmen, halk toplantılarında bulunabiliyorlardı⁷. Bu âdet, göçebe hayatını muhafaza eden Türkler'de günümüze kadar da devam etmiştir ve örtünme âdeti, başlangıçtanberi, tabii ki ancak İslâm hâkimiyetinin kendisini diğer yerlerden daha fazla hissettirdiği şehir ve kasabalarda yerleşmiştir.

Acabâ bu menkabeden, göçebe Türkler, kendilerini islâmlaştıran soydaşları sûfileri, şamanlar (Türkçesi: Kam) olarak görüyorlardı, sonucu çıkarılamaz mı? Bundan dolayıdır ki, şamanların efsünları yerine, kendi millî dilleriyle yazılmış sûfiyâne ilâhileri dinlemek için kadınlar ve erkekler âyinlerde⁸ pekâlâ birlikte bulunabiliyorlardı.

7 İslâmiyet'ten önce Türkler'de kadın'ın ictimâî yeri hakkında bk., W. BARTHOLD, *Die Historische Bedeutung der Alttürkischen Inschriften*, s. 15. - P. PELLIOU, *T'oung pao*, vol. XV, p. 235, note 3, 1914. İslâmlaşmadan sonra şehirlerde oturan Türkler arasında kadın'ın ictimâî ehemmiyeti azalmış ve hürriyeti hemen kaldırılmıştı. *Kutadgu Bilig* yazarmın görüşü, bu husustaki fikrimizi kuvvetlendirmektedir (KÖPRÜLÜZÂDE M. FUAD, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1926, s. 197); halbuki göçebe Türk aşiretlerinde İslâmiyet'ten sonra bile kadın, geçmişte olduğu gibi hürriyetini ve mevkiini muhafaza etmiştir. Biz bunu, DEDE KORKUD hikâyelerinde açıkça görmekteyiz (W. BARTHOLD, *Kitâb-ı Korkud. I. Borba Bogatyrjas angelom smerti. Zapiski vistocnago otdelenija imperatorskago. Russkago arxeologiceskago obssetva*. T. 8, 1893-1894, S. Petersburg, 1894); bununla beraber, meşhur Horasanlı sûfi Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr'ın meclislerinde örtülü olarak kadınlar da bulunuyordu (أسرار التوحيد في مقامات الشيخ أبي سعيد) (ZHUKOWSKI tarafından neşredilmiştir; St-Petersburg, 1899, p. 102). Zâten o devirde Horasan şehirlerinde bu İslâmî buyruğa kadınların titizce riâyet ettiklerini biliyoruz (*Aynı eser*, s. 357).

8 KÖPRÜLÜZÂDE M. FUAD, *Les Origines du Bektachisme (Actes du Congrès international d'Histoire des religions)* Tom. 2, p. 397 (tirage à part, p. 11).

Eski bir müslüman yazarın⁹ kaydettiğine göre, “zikr-i erre” (bıçkı zikri) diye isimlendirilen, Yeseviye tarikatine has zikir tarzı, husûsiyle Türkler’in zevkına uygun gelmektedir; bu zikir tarzında, Kuzey Asya göçebe boylarının şamanlarına has vecdî raksların izlerine pek sık rastlanmaktadır.

Yeseviye’nin ilk teşekkülüne dâir bilginimizin yetersiz oluşu yüzünden, onu iyi anlamak için menkabelere başvurmak zorundayız. Birçok eski Türk boylarında olduğu gibi, bu menkabeler, bu tarikatte de öküzlerin kurban edilmesi¹⁰ âdetinin bulunduğu göstermektedir. Yesevî menkabelerinde göze çarpan bir başka husûsiyet vardır ki, bu da, Türk velilerinin kerâmetleri ile Budist azizlerinin kerâmetleri arasındaki büyük benzeyiştir. Meselâ, gene menkabeye göre, AHMED YESEVÎ ve dervişlerinden bâzıları, kuş şekline girerek uçmak iktidârına sâhiptiler; Bektaşî¹¹ menkabelerinde de aynı ifâdeye sık sık rasthyoruz. Bu fevkalâde uçuşlar, aynı şekilde Çin Türkistanı velilerinin menkabelerinde de görülmektedir. Bu husûsiyet, HIOUEN T’SANG¹² tarafından anlatılan Budist menkabeleriyle bu rivâyetler arasında çok açık bir benzeyişi ifâde etmiyor mu? Bu benzeşme, Türkler’in yaşadığı bâzi bölgelerde, meselâ Seyhun çevresinde ve Doğu Türkistan’da¹³ uzun zamandanberi mevcut olan Budda dînine âid an’anelerin bir devamı, yahud da, Türk velilerinin menkabelerine, Hind folklorundaki¹⁴ eski bir mevzûun sızmasının bir sonucu olamaz mı? GRENARD, Kohtan civarındaki bâzi müslüman velî mezarlarının eski Budist manastırları olduklarını ileri sürerek, bu mezarların¹⁵ ibâdet ma-

9 K. M. F., *İlk Mutasavvıflar*, s. 132, not 4.

10 Bilinen bir olaydır ki, Tou-Kiue zamanında, yeri ve gökü yaratan Tangri’ye koyunlar, öküzler ve atlar kurban edilirdi (E. CHAVANNES, *Document sur les Tou-Kiue occidentaux*, p. 248). POTANIN, bu âdetin, hâlen Altay Türkleri’nde bulunduğunu söylemektedir (*Oçerkiseverozapadnoj Mongolii. Vyjpusk IV. Materialy etno-graficeskije*, 1883, 78). Anadolu Bektaşî menkabelerinde, Yesevîler’de de mevcut olan bu âdetin izlerini bulmaktayız. Hacim Sultan’ın *Vilâyetnâme*’sinde binbir öküz kurbandan söz edilir (R. TSCHUDI, *Das Vilâyet-nâme des Hadschim Sultan*, s. 23, 68).

11 Meselâ: *İlk Mutasavvıflar*, s. 38; R. TSCHUDI, *Das Vilâyet-Nâme des Hadschim Sultan*, s. 17-18; Çin Türkistanı Türkleri’nde, bu çevrelerde mezarları bulunan birçok velî’ye âit uçma menkabelerinin bulunduğunu biliyoruz. Kuş şekline girmeğe gelince, bu hususta hiçbir bilgiye sâhip değiliz.

12 Bu benzeme, bilhassa Çin Türkistanı velilerinin menkabelerinde çok açık ve belirlidir (F. GRENARD, *Le Turkestan et le Thibet*, 1898, p. 240).

13 E. RECLUS, *Nouvelle géographie Universelle*, VI: *L’Asie Russe*, p. 556.

14 Türk folkloru üzerinde Hind folklorunun te’sirini ve Hind hikâyelerinin yayılmalarında Türkler’in rolünü anlamak için bk., E. COSOUIN, *Etudes Folkloriques*, 1922; J. MORAVCSIK, *Körösi Csoma-Archivum* 1, 2, s. 166.

15 F. GRENARD, *Le Turkestan et le Thibet*, p. 241.

halleri hâline gelişinde ecdad âyinlerinin çok büyük hissesi olduğunu haklı olarak ilâve etmektedir. Hind folklorunda rastlanan bâzı mevzûların zikrettiğimiz menkabelerin bâzılarında bulduklarını da ilâve edelim. AHMED YESEVÎ'nin düşmanları, onu hırsızlıkla suçlandırıp şikâyet etmek niyetiyle, mutfağma parçalanmış bir öküz bırakmışlardı; fakat YESEVÎ, düşmanlarını köpek şekline sokmuştu ve sözü geçen öküzü¹⁶ onlara yedirmişti. Sonradan gelen diğer te'sirler yanında Türk şamanlığı'nda Budizm izleri de vardır. Doğrudan doğruya değil de, Şamanlık aracılığıyla açıkça Budizm'den gelen kalıntıların YESEVÎYYE'ye sızmış olması ihtimâlini gözden uzak tutmamak gerektir.

Türk sûfilîğinin ilk devirleri hakkında bilgilerimiz arttıkça, eski Türk dininin kalıntıları bize daha bâriz olarak görünmektedir. Meselâ, Orta-Asya'nın ve Anadolu'nun Veli menkabelerinde o kadar sıkça tekrarlanan mukaddes ağaçlar¹⁷, bu nevi' izlerden başka birşey değildir. Türkler'in, İslâm ülkelerinde Batı'ya doğru göç etmeleri X. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar devam etti; dolayısıyla, islâmlaşma, yüzyıllar boyunca sürdü; böylece, şamanist te'sirler araksız yenilendi ve Şamanlık kudretini de tamâmiyle kaybetmedi¹⁸. Bunun

16 Bu menkabeyi meşhur asiatico-européen hikâye ile karşılaştırmız: "le magicien et son apprenti (sihirbaz ve çırağı)", Siddhi-Kûr'da tercemesiyle birlikte (E. COSQUIN, *Etudes Folkloriques*, p. 502-503).

17 Türk velîlerinin menkabelerinde bu tarzda birçok örnek vardır. Türk-Mogol şamanlığı'nda, ağaçlar kültü mühim yer tutar (CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, *Manuel d'histoire des religions*, quatrième tirage, p. 36). Eski bir Uygur menkabesinde gördüğümüz iki mukaddes ağaç (تاریخ جهانکشی جوبنی) E.J.W. Gibb. *Memorial Series*, XIV, 1. p. 40) bu eski kültün, Maniheizm'in te'sirini taşıyan bir şeklidir (P. ALFARIC, *les écritures manichéennes*, 1918, II, p. 93). Bu konuda bk., JOS. MARQUART, *Cuvain's Bericht über die Bekehrung der Uiguren* (Sitzungsber Berl. Akad. 1912, s. 486-502). Bu ağaçlar kültü, Müslüman Türk kavimleri arasında hâlâ yaşamaktadır.

18 Türk göçebe aşiretlerinin islâmlaşması, hattâ XV. yüzyılda da bâzı bölgelerde devam etmiştir. NESEVÎ'ye göre, CELÂLEDDİN HÂREZMŞAH'ın ordusunda bulunan Kanhg Türkleri, Mogollar gibi çok tanrıci idiler (O. HOUDAS, *Histoire du Sultan Djelâl ed-din Mankobirti*, p. 137). Bu devrin tarihçilerinden biri olan KEMALEDDİN de, Mogollar'ın hücumlarından kaçarak önce Anadolu'ya sığındıktan sonra Sûriye'de yaşayan, kâfirlerin ve Karmatîler'in bile yapmadıkları ölçüde zulümde bulunan Hârezmîler'den bahsetmekte ve onların put-perst olduklarını söylememekle berâber, câmilere kat'iyen hürmet etmediklerini ilâve etmektedir (E. BLOCHET, *Histoire d'Alep*, 1900, p. 211-212). Bir yüzyıl daha sonra İBNİ BATTUTA, Kefe ve Kerç arasında Hıristiyan Kıpçaklar'a rastlamıştır (İBNİ BATTUTA, *Seyahat-Nâme-i İbni Battuta*, İstanbul, 1333-1335, c. 1, s. 359, çev. Mehmed Şerif). XV. yüzyıl tarihçisi İBNİ ARABŞAH, Kıpçak çöllerinde kendi devrinde hâlâ put-perest kimselerin bulunmakta olduklarından bahseder (S. H. MANGER, *و کتاب عجایب المقذور فی أخبار تیمور* Tom. 1, p. 352). M. BLOCHET, bunların budist oldukları görüşündedir (E. BLOCHET, *La conquête des Etats nestoriens de l'Asie Centrale par les Schiites*, Paris, 1926, p. 61).

içindir ki, XIII. yüzyılda Hârezmşahlar'ın sarayında, eski Türkler'in, büyü ile ilgili bâzı geleneklerinin bulunduğunu görüyoruz¹⁹.

II.

Mogol istilâsının, İslâm âleminin siyâsî gelişmesi üzerindeki sonuçları herkesçe bilinmektedir. Bir başka eserimizde²⁰ daha önce anlattığımız bu istilânın, Din tarihi bakımından büyük akisleri olmuştur. Burada, bunu tekrar ele almayıcağız.

Maksadımız, bu istilâdan sonra, Mogol şamanlığı'nın bir kısım Müslüman tarikatleri üzerinde bırakmış olduğu bâzı izleri araştırmaktır. Yakın Doğu'da, İlhanlılar devrinde, orduda ve Mogol sarayında şamanların bulunduğunu, hattâ İlhanlıların İslâmiyet'i kabûlünden sonra da, şamanların mevcûdiyetlerini devam ettirdiklerini biliyoruz²¹. Bir yüzyıl kadar daha sonra, hükümdârlığı yanında İslâm akîdesine sıkıca bağlı bulunan ve dâhilî siyâsetinin temeli olarak bu akîdeden faydalanan TİMUR'un ordusunda bile yine şamanlar vardı. Bu yüzden, Mogol şamanlığı ile münâsebeti olan bölgelerdeki bazı tasavvufî tarikatlerde, bu Mogol şamanlığı'nın izleri ister istemez kendisini gösterecektir.

Meşhur Müslüman tarihçi ZEHEBÎ, "Rifâ'îyye" tarikatinin kurucusu AĦMED ür-RİFÂ'Î'den bahsederken, bu te'sirin varlığını bize şu şekilde anlatmaktadır: "Fakat, müridleri arasında, iyileri olduğu gibi kötülerini de vardı. Tatarlar'ın Irak'ı ele geçirdikleri tarihten başlayarak, Rifâ'îler arasında; ateşe girmek, vahşî hayvanlara binmek, yılanlarla oynamak gibi, ne Şeyh

19 KÖPRÜLÜZÂDE M. FUAD, *Une institution Magique chez les Anciens Turcs: Yat* (Actes du Congrès international d'Histoire des religions, 1925, Tom. II, p. 440-452).

20 KÖPRÜLÜZÂDE M. FUAD, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 70-77; bu mes'e için bk., R. STROTHMANN, *Die Zwölfer-Schî'a*, Leipzig, 1926. Profesör BARTHOLD, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (İstanbul, 1927) adlı Türkçe eserinin birçok yerlerinde, bu mes'eleyi de açık bir tarzda izâh etmiştir.

21 İlhanlılar'ın ordusunda ve saraylarında şamanların, müslüman, hıristiyan ve budistlerle bir arada bulduklarına tarihî vesikalar şehâdet etmektedir. XIV. yüzyılın başlarında Altun-Ordu'da saltanat süren ÖZBEK HAN, İslâmiyet'i yayabilmek için, gayelerine karşı gelmeğe kalkışan pek çok kimseyi, Uygur, Bahşi ve Büyüçüler'i ortadan kaldırttı (W. DE TIESENHAUSEN, *Recueil de Matériaux relatifs de la Horde d'Or*, 1884, Tome I, p. 173, 185).

22 İbni Arabşah'dan naklen (E. BLOCHET, *La conquête des Etats nestoriens de l'Asie Centrale*, p. 61).

AHMED'in ne de müridlerinin bildiği hokkabazlıklar ve şeytanca fiiller ortaya çıktı²³".

Irak, Azerbaycan, Anadolu ve hattâ Altun-Ordu'nun bâzı merkezlerinde yayılmış bulunan, eski ismi Aḥmediyye olan Rifâ'îyye tarîkatinin dinî erkânının haricî şekillerinde Mogol şamanlığı'nın te'sirinde kalmış olması pek tabiidir: Hakîkaten, Rifâ'î dervişleri, Mogollar nezdinde i'tibar sağlamak için bir taraftan, onlara sihirli ve tabiat-üstü temsiller arz etmek durumundaydılar—ki Mogollar, böyle şeyleri kendi şamanlarından isterlerdi—; diğer taraftan, Mogol şamanları, İslâmiyet'i bir moda olarak benimseyen kendi soylarından gelme reis ve prenslere yaranmak ve bizzat yaşadıkları İslâmî çevrede i'tibar sağlamak için, İslâm ve bilhassa kendilerine daha uygun gelen Sûfilik maskesini takmağı hesaplama uygun buluyorlardı²⁴. Zâten, geniş görüşlü Müslüman

23 Zehebl'nin muhtasar tarihinde (كتاب العبر بأخبار من غير) c. 2, Bayezid Halk Kütüphanesi, Yazmalar kısmı nu. 5015), Hicri 578 olayları arasında kaydedilmiştir. Bu mühim ibâreyi buraya ahyoruz:

وقد كثر الدغل فيهم وتجددت لهم أحوال شيطانية منذ أخذ التاتار العراق من دخول النيران
وركوب السباع واللعب بالحيات وهذا لا عرفه الشيخ ولا أصحابه فنغوذ بالله من الشيطان
İlk bakışta, ZEHEBÎ'nin görüşünü, bu tarihçinin mutasavvıflara karşı nefretiyle meşhur olmasından ötürü, ağır bir isnad kabûl ederek hemen reddetmemek gerekir. Bütün tarihi kaynaklar, bu tarihçinin Rifâ'îler hakkında bildiklerini doğrulamakta birleşir. EFLÂKÎ, Seyyid Tâceddin ibni Seyyid AHMED üR-RIFÂ'Î'nin Konya'ya gelişini kaydederken, yılanları yeme, ateşe girme ve başka hokkabazlıklar gibi sözde kerâmetler gösteren bu dervişlerden, ayıplayıcı bir ifade ile bahsediyor. Müellif, Konya halkının bu gibi şeyleri pek nâdir olarak gördüğünü de ilâve etmektedir. (مناقب العارفين varak 138; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar koleksiyonu, nu: 858 - Traduction par C. HUART, *Les Saints des derviches tourneurs*, 1922, tome II, p. 203-204). Rifâ'îler'deki buna benzer olayları İbni Battûta da kuvvetlendirmektedir (ŞERİF PAŞA tercemesi, İstanbul, 1333-1335, c. 1, s, 197-198).

24 Mogol istilâsının ardından yeni Türk aşiretlerinin İran'a, Mezopotamya'ya, Azerbaycan'a ve Anadolu'ya geldiğini ve neticede bu bölgelerin etnik fizyonomisinin bundan müteessir olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte, bu bölgelere, Türkler'den başka Mogol aşiretlerinin de gelmiş olduklarını ve onların da, her ne kadar sayıları az olsa da—hiç de ihmâl edilemeyeceklerini gözden uzak tutamayız. HAMDULLAH KAZVİNÎ, Kazvin'e gelip yerleşen BULA TİMURİYAN isimli bir Nayman aşiretinden bahseder (*Gibb Memorial Series*, XIV, p. 849). O, Irâk-ı Acem'e gelen ve zirâatla meşgûl olmak üzere oraya yerleşen bâzı Mogol aşiretlerindende bahseder (*Gibb Memorial Series*, XXIII, 1, p. 66). Mâzenderân havâlisine gelen bâzı Mogol zümrelerinin, yerli unsurlarla karışarak eriyip gittiklerini biliyoruz (H. L. RABINO, *Mâzenderân and Asterâbâd*, *Gibb Memorial New Series*, 152). Bu Mogollar'dan, Afganistan'a yerleşen sâdece bir zümre, dilini korumuştur (BARTHOLD, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, 1927, s. 193). EVLİYÂ ÇELEBÎ, Kazvin şehri anlatırken, oradaki uşakların Mogolca konuştuklarını kaydetmektedir (*Seyâhat-Nâme*, c. IV, s. 366). Bu

sûfiler, Ehl-i Sünnet'in pek katı kaidelerinden kendilerini kurtarmışlardı ve onlar, Ehl-i Sünnet itikadına aykırı anlayışlarla uzlaşarak, İslâm'ın yayılması maksadıyla gösterdikleri dîni neşretme gayretine en te'sirli imkânı vermek için, bütün fırsatları kullanma yolunu tutuyorlardı.

Mogol hâkimiyet devrinin umumî vasıfları gözönüne alınacak olursa, Mogol hükümdârlarca, İslâmiyet'e girişlerinden sonra bile, devlet menfaatlarının ve millî an'anelerin bütün dînî endişelerin önüne geçtiği vâkiası müşâhede edilir²⁵. Dolayısıyla de bu devrin, bütün dînî karışıklıklara elverişli olduğu kolayca anlaşılacaktır.

III.

XIII. yüzyılın sonunda, İlbanlılar'ın sarayında büyük şöhret kazanmış olan BARAK BABA isminde birisi²⁶, Mogol şamanlığı'nın Sûfilîğe te'sirinin güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

da, HAMDULLAH KAZVİNİ'nin sözlerini doğrulamakta ve bize, XVII. yüzyılda bu çevrelerde Mogolca'nın tamâmiyle ortadan kalkmadığını göstermektedir; bununla beraber, EVLİYÂ ÇELEBİ'nin bu işareti, doğrudan doğruya ve ma'kul bir müşâhedenin sonucu mudur, yoksa bir yazılı kaynaktan iktibas mı? İşte, araştırılacak bir nokta. EVLİYÂ ÇELEBİ'nin *Seyahat-Nâme*'sinde geçen hikâyelerdeki bu çeşit aktarmaları bilmek için bk., E. PELLİOT, *Le prétendu vocabulaire mongol des Kaitaks* (*Journal Asiatique*, 1927, Tome CCX, p. 294).

Mezopotamya ve Azerbaycan'a yayılan çeşitli Mogol boyları arasında bilhassa "Celâyır"lar, "Oyrat"lar ve "Sulduz"lar zikredilebilir. Celâyırlar'ın meşhur hükümdâr sülâlesi, Celâyır aşiretinden gelmektedir; hâlbuki Oyratlar Bağdad havâlisinde XIV. yüzyıl başlarına doğru yerleşmiş bulunuyordu. Biz, orada onları, XV. yüzyıl başlarında da görüyoruz (D'OHSSON, *Histoire des Mongols*, 1852, Tome IV, p. 731 -CL. HUART, *Histoire de Bağdad*, 1901, p. 10, 11, 20). Bu sonuncular arasında onsekizbin (ya da onbin) çadır kadar bir göçebe kâfilesi, Gazan'a karşı ayaklanıp Sûriye'ye geçti; Mısır Sultanı'na sığındı ve sonra birçok değişiklikleri müteakib yerli kitle içerisinde eridi (D'OHSSON, *ibid.*, Tome IV, p. 159-161). Mısır'a sığınmağa çalıştıkları zaman bunlar, henüz İslâmiyeti kabûl etmiş değillerdi. Sulduzlar için Minorski'nin *L'Encyclopédie de l'İslâm*'daki makâlesine bakınız. Bu etimolojik bilgiler, RİFÂ'İYYE tarikatının, İslâm olmamış Mogol kabileleriyle nasıl ilişki kurduğunu açıkca anlatmağa yeter.

25 Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 159, 209.

26 Bu kelime Burak değil Barak okunmalı. *Eflâki Menâkıb*'inin tercemesinde (Vol. II, p. 324) CLEMENT HUART'ın anladığı "Berrak" şekli temâmiyle yanlıştır. Eski Türkçe'de "Barak" kelimesi, "tüysüz köpek" anlamına gelir. Bu konuda bir menkabe de vardır (ديوان لغات الترك) c. I., s. 315; C. BROCKELMANN, *Mitteltürkischer Wortschatz*, s. 31; RADLOFF, *Wörterbuch*, IV, 1477). DEDE KORKUD hikâyelerinde, bu kelimenin gene aynı mânâda kullanılmış olduğunu görüyoruz (İstanbul s. 62). MÜNECCİM BAŞI'nın verdiği bilgiye göre-ki bunlar, YAZICI-Zâde Alî'nin *Selçuk-Nâme*'sinden bizzat aldığı haberlerdir - SARI SALTUK, Sel-

GAZAN ve daha sonra da OLCAYTU üzerinde hâsıl ettiği büyük bir nüfûzdan faydalanan bu Türk sûfisi, bu prensin zamanında Geylan bölgele-
rinde yapılan uzun seferlerin teşvikçisi olmuştur; nitekim, 707'de aynı bölgede
öldürüldü. O, HACI BEKTAŞ VELÎ'nin²⁷ müridlerinden biri olan SARI
SALTUK'un müridi idi.

XIII. yüzyıl Türk dîni tarihinin pek mühim iki şahsiyetinden biri olan
SARI SALTUK hakkında, hâlen, eksik olmakla berâber oldukça geniş bilgiye
sâhip bulunmaktayız; BARAK'a dâir şimdiki kadar hiçbir araştırmanın yap-
ılmamış olması teessüre değer; bununla berâber bu devire âid Mısır ve İran
tarihi kaynaklarında bu sûfi ile ilgili oldukça geniş mâlûmat vardır; öyle ki,
bu sûfiden nakledilen hikemiyâta da sahip bulunuyoruz²⁸. Bu vesikalara da-
yanarak, günün birinde neşretmeyi umduğumuz bir monografi hazırladık.
Bu vesileyle, eski kaynaklardan aldığımız ve BARAK ile müridlerinin kıyâ-
fetleriyle ilgili malûmatı burada bütünü ile hulâsa ederek, bu hâricî şekiller
üzerinde Mogol şamanlığı'nın te'sirlerini kısaca tahlil etmek istiyoruz.

XIV. yüzyılın başında, BARAK, bir kısım müridleriyle birlikte Şam'a
geldi; onların acâib elbîseleri halkı hayrette bıraktı, bunlar üzerine halk şarkı-
ları bestelendi; hattâ hârikul'âde görünüşleri, Karagöz oyunlarında bile tem-
sil edildi. O hâlde, onların kıyâfetlerinden bahseden aşağıdaki izahların sıh-
hatından hiç şüphe edilemez:

çuklu prensi olan BARAK'ı Dobruca'ya kendi yanına çağırarak onu müslüman etmiş, ha-
life makâmına yükseltmiş, sonra da Sultânîye'ye göndermiştir. SARI SALTUK, bu gözde
şahsa "Baragım" demiştir ki bu kelime, "köpeğim" anlamındadır ve O'nun lakabı olarak kal-
mıştır (جامع الدول Bayezid Umûmî Kütüphanesi yazmaları, nu. 5019-5020. - *Selchouk-
nâme de YAZIDJIOĞLU*, Bibliothèque Nationale, Suppl. turc, nu. 737; Topkapı Müzesi,
REVAN ODASI kütüphanesi elyazmaları, nu. 1390).

²⁷ *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* (S. 63-65) adlı kitabımızda, Sarı Saltuk konusun-
da Türk kaynaklarınca verilen bilgilerden kısaca bahsetmiştik. F. W. HASLUCK tarafından,
Annual of British School at Athens (XIX, XX)'da neşredilen iki makâle, Avrupalı seyyahların
bu konudaki müşâhedelerini toplamıştır; F. BABINGER, *l'Encyclopédie de l'Islâm*'daki *Sarı
Saltuk Dede* adlı makâlesini kaleme almak için bilhassa bu araştırmalardan faydalanmıştır.

²⁸ Bir önceki notta zikredilen kaynaklardan başka, o devrin tarihi kaynaklarında, Barak
konusunda pek çok biyografik bilgiye rastlanılmaktadır. Teferruât bakımından, bu kaynakların
bâzan birbirlerini tutmadıklarını ilâve edelim. Bütün bunları, ciddi bir tarihî tenkide tâbi^c tut-
mak sûretiyle, hem şahsiyetini hem de siyâsî, dinî rolünü iyice anlamak pek âlâ müm-
kündür. Bu Şeyh'in hikmetlerini içine alan, "کلمات حضرت شیخ براق" isimli Türkçe risâle,
Viyana Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (G. FLÜGEL, *Die Arab. Pers. und Türk. Handsch-
rift. der Wiener Hofbibl.*, I, 242). Bâzı Türk kütüphanelerinde bu eserin Farsça ashı bile vardır.

“Onların yülünmüş (tırış edilmiş) sakalları, gür bıyıkları vardı; iki boynuz tutturulmuş keçeden serpuşlar giyiyorlardı. Boyunlarında kınalı öküz kemikleri, ucu kıvrık çevgânlar ve çingiraklar asılı idi. Dış görünüşleri çok çirkin, hattâ çok korkunçtu. Davullardan ve diğer çalgı âletlerinden müteşekkil, husûsî bir muzika takımları (طبلخانه) vardı: toplu yürüyüşlerinde çingirakların, kemiklerin, çevgânların gürültülerine karışmış bu mûsikînin sesleri o kadar müthiş bir gürültü çıkarıyordu ki, Sûriye halkı, bizzat şeytanın bile bundan dehşete düştüğünü kendi şarkılarında ifade ediyorlardı. Birgün BARAK’a, niçin böyle değişik kıyâfetle gezindiği sorulduğunda, “zavallıların eğlencesi olmak istedim” dedi.

Bu Şeyh, GAZAN HAN’ın huzûruna ilk geldiğinde, önüne kızgın bir kaplan salverildiği, fakat Şeyh’in attığı na‘ranın yırtıcı hayvanı gerilemeğe zorladığı rivâyet edilir. BARAK, Şam’a geldiği vakit, bu def‘a vahşî bir devekuşu ile gene korkutulmak istenmiş, fakat Şeyh, derhâl bu kuşun üzerine atlayıp, kuşun sırtında meydanı dolaşmıştır. Binicisinin telkîniyle, devekuşunun bir müddet uçtuğu da nakledilmektedir. BARAK, kendisine verilen parayı saklamıyor, onu derhâl dağıtıyordu. Müridlerinin yaşayışlarını bir düzene sokmak gâyesiyle, onları teşkilâtlandırmıştı; murâkabelerini te‘min için de, husûsî zâbitası vardı. Şayet, olur da, müridlerinden herhangi biri bir namazı kaçırırsa, ona kırk değnek vurulurdu; her gün, akşamdan sonra, bir zikir meclisi kurulurdu. Bununla birlikte, bazı kaynaklar, bu kimselerin Ramazan orucunu tutmadıklarını ve her çeşit günâhı işlemekten çekinmediklerini zikrediyorlar²⁹.

Çeşitli kaynaklardan aldığımız bu kısa bilgiler, BARAK’ın ve müridlerinin, Mogol şamanlığının ne derece te’sirinde kaldıklarını açıkça göstermektedir. Bu ilgileri çok daha güzel belirtebilmek için, onları, etnografların şamanlar’a dâir verdikleri tavsiflerle karşılaştıralım:

1- İki Boynuzlu Serpuş: Şamanlık’ta serpuş, Müslüman tarikatlerinde kullanılmış pek çok serpuş çeşidinin adı olan “Tâc” (تاج) kadar mühimdir. Müslüman Kırgız-Kazak Baksıları, aynı soydan diğer şahıslarla kıyafet bakımından hiçbir fark göstermedikleri hâlde, kuş tüyleri vesâir şeylerle, serpuşlarını süsleme âdetleriyle diğerlerinden ayrılırlar. Altay şamanları’nın serpuşları, tamâmiyle özel tarzda yapılmış ve deri, tüy ve demir parçaları ile

29 Bu özet, Aynî’nin *Vekâyi’-Nâme*’sinden, İbni Hacer’in « الدرر الكامنة » sinden ve « المنهل الصافي ، أعيان العصر الوافي » den ve diğer benzeri kaynaklardan alınmıştır. Bu kaynakların karşılaştırmalı tenkidini, ilgili metinleriyle birlikte SARI SALTUK ve BARAK hakkındaki monografimizde neşredilecektir.

bezenmiştir. Buriat şamanları'nda, serpuşun yerini bir demir çember almaktadır; bu çemberde, sivri uçları geriye doğru kıvrık, aynı şekilde demirden iki boynuz vardır³⁰. Alarski Buriatları'nda aynı şekilde boynuzlu şaman takkeleri bulunmaktadır. Bu konuda bâzı menkabeler de yok değildir³¹.

Bazı kaynaklar, BARAK ve müridlerinin bir takke giyip giymediklerinden bahsetmemekte, fakat sâdece keçeli öküz boynuzları taktıklarını bildirmektedir.

2- Kuşlara Binme: Kuşu, binek hayvanı gibi kullanma ve kaplanları te'sir altında bırakma işi, Şamanlık'la da ilgilidir. Meselâ, Uranka menkabelerinde, bâzı şamanların hizmetinde olan Ruhlar arasında ayı ve kargalar gibi vahşî hayvanların veya kuşların ruhları da vardır³². Aynı sûrette Altay şamanlarının merâsimlerinde elbise, serpuş, bir kaz figürü ve bir davul, kullandıkları malzemeyi teşkil etmektedir. Şaman gûya göğe çıkarken binek olarak bu kazdan istifâde etmekte, ona dönerek efsûnlar okumakta ve bu efsûnlara, kazın yerine ve onun adına kendisi cevap vermektedir³⁴. Mogol fâtihi CENGİZ ünvanını veren Mogol şamanı, rivâyete göre kerâmetleri arasında, bir at üzerinde göğe yükselmeği de sayar³⁵.

30 G. N. POTANIN, *Očerki severo-Zpadnoj Mongolii. Vyjpusk IV., Materialyj etnograficeskije*, S. Petersburg, 1883, 54-55.

31 N. ZATOPLJAJEV, ZURUTKAN-ONGON. *Zapiski vostčno-sibirskago otdela imparatorskago russkago geografičestvapo geografii*, T. II., vyjpusk 2, Irkutsk. 1890, 9. KÂŞGARLI MAHMUD, « قتر ما بورك » adını verdiği bir nevi başlıktan bahsediyor (Vol. I., p. 406-Brockelmann, s. 167). Biri önde, öteki arkada iki kanadlı bu takkenin, iki boynuzlu takke ile acaba bir ilgisi var mıdır? Gazneliler'de, seflere ve idârecilere « كلاه دوشاخ » denen, iki boynuzlu bir başlığı vermek âdet idi. İlk Selçuklu reislerine de bundan verilmiş idi (KAZIMIRSKI, *Menoutchehri*, 1887, p. 103). Bu başlıklar arasında da ilgi var mıdır? İşte, mühim bir mesele daha; biz burada, sâdece bu mes'eleyi ortaya koymakla yetiniyoruz. W. ANUTSCHIN tarafından verilen izahlara göre (*Očerki schamanstva u jennisjskich ostjakov*, fig. 103, 104), Ren geyiği boynuzlarıyla süslü serpuşa bâzı Sibiryâ şamanlarında da rastlandığını ilâve edelim (*Publications du Musée d'Anthropologie et d'Ethnographie de l'Académie Impériale des Sciences de St-Petersbourg*, vol., II., 2, 1914).

32 Meselâ 'AYNÎ, *tarihi*'nde, (اعيان العصر) 'de ve DORN tarafından neşredilen (*Muhammedan. quell. zur Geschichte der südlich. küstenland. des Kaspischen meeres*, IV, s. 150)deki metinlerden anlaşıldığına göre, serpuşlar okadar küçüktür ki, dikkatten kaçmakta, göze çarpan kısımları ancak boynuzları olmaktadır.

33 W. RADLOFF, *Proben der volkslitterat. der Türkischen Stamme*, IX, s. 283.

34 V. i. VERBITSKIJ, *Altajskije inorodtsyj. Sbornik etnograficeskix Statej i izsledovanij*, Moskova 1893, 48.

35 « روضة الصفا » Bombay baskısı, c. V., s. 20. CUVEYNÎ, aynı şamandan bahsederken, onun göğe çıktığını söylemez (جهانکشا) c. I., s. 28).

Büyüye karşı duâları içine alan ve Müslüman Başkırlar arasında mütedâvil efsûn kitaplarında, kamçı yerine yılanları kullanan, arslanlara binen Türk velileri zikredilmiştir. Bektâşî menkabelerinde ve diğerlerinde bunların benzerleri vardır³⁶.

3- Yülünmüş Sakallar, Uzun Bıyıklar: Kırgız-Kazak Baksıları'nın duâlarında, eski şamanların ancak müslümanlaşmış bir şekli olan uzun bıyıklı velilerin adları geçmektedir³⁷. Ebû DULEF, meşhur *seyahatnâme*'sinde, "Boğraç" isimli Türk boyundan bahsederken, umûmiyetle onların yülünmüş sakalları ve sarkık bıyıkları olduğunu söylüyor³⁸.

Bu karşılaştırmalarla, Türk-Mogol şamanlığı'nın bazı İslâm tarikatlerine, husûsiyle Türk muhitleri'nde yayılmış olanlarına te'sirlerini yeteri derecede ortaya koyduğumuzu sanıyoruz. Zâten, WUNDT'un mükemmelen tahmin etmiş olduğu gibi, bu çeşit sızmalardan kaçınılamazdı. Her nekad bu sızmaların izleri, husûsiyle Kazak-Kırgızlar'da ve Kalenderiler, Hayderiler, Bektâşîler, Torlakiler gibi Ehl-i Sünnet dışı teşekküller (*les organisations hétérodoxes*) arasında yaygın tarikatlerde ta'kip edilebilirse de, bu tedkikin sınırını aşmamak için, bir başka araştırmamızda bunlardan bahsedeceğimizi de belirtelim.

36 XIV. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da çok büyük şöhrete erişmiş olan EMİR SULTAN'ın türbesine, bir arslanın, zincirlerinden boşanıp, gözyaşları dökerek ziyârete gittiği nakledilmektedir (Belîğ, رياض عرفان كلدسته s. 76). Arslana binmek, ejderhalara hükmetmek i'tiyâdını, EBÛ SA'İD EBÛ'L-ĤAYR'a isnâd edilen kerâmetler arasında da görmekteyiz (أسرار التوحيد في مقامات الشيخ أبي سعيد s. 82, 129, 239). Bu Sûfi, İBNİ-ĤAZM gibi âlimler tarafından pek şiddetli hücumlarla karşılaşmış olmasına rağmen (الملل و النحل, c. IV, s. 188), yalnız Horasan'da değil, hattâ İslâm dünyâsında büyük şöhrete sâhipti.

37 A. A. DIVAEV, *Iz oblasti kirgizskix verovaniy*, Kazan 1899, 4.

38 F. WÜSTENFELD, *Jakut's geograph. Wörterbuch*, Band, III, s. 447. Marquart'ın görüşünü kabul ederek « بفرآج » şeklinde yazılmış olan kelimeyi "Bograc" şeklinde okumayı tercih ediyoruz (J. MARQUART, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, s. 77.).